

Зборник радова конференције “Развој астрономије код Срба III”
Београд 25-28. април 2004,
уредник М. С. Димитријевић
Публ. Астр. друш. “Руђер Бошковић” бр. 6, 2005, 377-382

КОСМИЧКО У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ НЕОАВАНГАРДИ

МИЛИВОЈЕ ПАВЛОВИЋ

Универзитет “Мегатренд”, Београд

*Над главом ми претећи
утварне маглине стоје
Залеђена крви
појмиш ли
звездана тама колика је?*

Мирољуб Тодоровић, *Планета*, 1965.

Резиме. Анализирана је присутност космичке тематике у српској књижевној неоавангарди. Посебна пажња посвећена је Мирољубу Тодоровићу, Слободану Павићевићу и Слободану Вукановићу.

Под неоавангардом подразумевамо покрете, појаве и разнолике оријентације у уметности и књижевности, засноване на пројектима модерности историјске авангарде и бројних "изама" друге половине XX века. На трагу уверења да естетски, социјални, комуникацијски, етичко – филозофски и превратнички потенцијали историјске авангарде нису до краја реализовани, неоавангарда теоријски промишља, интерпретира, критикује, пародира, развија и дограђује креативно наслеђе авангардних стремљења и тенденција.

Као израз модерне културе и цивилизације, неоавангарда је – ослањајући се на могућности нових медија – оплодила велике струје мисли, осећања, знања и веровања које у историјској авангарди нису успеле да овладају ширим слојевима духовности. Неки авангардни изрази, поступци и остварења при том постају објект неоавангардног истраживања, цитатне употребе, контекстуалног измештања и колажирања.

У условима економске и политичке глобализације, васпостављања транснационалних корпорација, бујања потрошачке цивилизације и нарасле алијенације, неоавангардни пројекти усмерени су на интеракцију са социјалном и политичком реалношћу плуралистичког друштва, естетизацију

стварности и побољшање квалитета индивидуалног и колективног живота. Неоавангарда тежи да пробуди "свест времена" /Хабермас/ и створи неку врсту духовне интернационале међу ствараоцима и корисницима културних добара, омогућујући слободну коегзистенцију различитих националних, социјалних, политичких, духовних, генерацијских и других идентитета.

У неоавангарди је даље еволуирало схватање по коме не постоји јединствен поглед на уметност, нити утврђен систем верификације значења, смисла и вредности. Неоавангардни артефакти понекад су тзв. нађени предмети или производи вануметничког порекла, дела у настајању, недокончени радови или објекти који рачунају са сустваралачким укључивањем публике. Промењена је технолошка основа стваралаштва, а у књижевну и ликовну уметност уносе се нови језик, осећај, форма и поступак.

На југословенском тлу, неоавангарду су чинила три корпуса: српски, хрватски и словеначки. Низом релевантних оцена потврђено је становиште да српска неоавангарда предњачи у односу на остале две. Огледајући се у разним областима уметничког стварања, припадници српске неоавангарде највеће домете остварили су на књижевном, ликовном, музичком и филмском платну.

Настанак југословенске и српске неоавангарде поклапа се са крајем педесетих и почетком шездесетих година XX века, и кулминативно траје до краја седамдесетих. Најзначајнији покрет који се развио у окриљу српске и југословенске неоавангарде носи име *сигнализам*.

Реч је о мултимедијалном и интердисциплинарном уметничком и поетолошком покрету који је утемељен на представљању вишеслојних појмова, објеката, слика, емоција, облика и мисли помоћу знака /на латинском *signum*/. Према одређењу које сам урадио заједно са проф. Николом Цветковићем, сигнал је вишезначни комуникацијски феномен који има за циљ да у имагинативном облику активно пренесе у свест одговарајуће представе; у сигналистичким уметничким остварењима значењски спектар извире из унутрашњег симболичког устројства, док материјални свет садржи углавном сигнале са спољашњом димензијом. Управо присуство унутрашњих знаковних ентитета помаже да се разлуче сложене уметничке од једноставнијих неуметничких творевина.

Сигнализам је "изам" (и изум!) који зрачи у контексту културног, историјског и метафизичког окружења из којег је поникао, и не исцрпљује се у спољашњим идентификацијама; према поменутом одређењу, он тежи да изрази суштински део онога што је у домену онтолошког и трансцендентног, као и део онога што је видљиво и експресивно.

Утемељивач сигнализма је песник и теоретичар Мирољуб Тодоровић, који је разрадио основна поетичка начела и засновао песничко – стваралачку праксу овог покрета. Тодоровић у пуном значењу представља књижевног родоначелника, како Јован Деретић назива уметнике који су створили читаве покрете. Иначе, према овом књижевном хроничару и теоретичару, "персонално начело је мотор историје српске књижевности".

Као аутохтона уметничка појава, сигнализам – више од других изама који су обележили наше време – суделује у глобалној авантури савремене епохе. Како сада стоје ствари, има много разлога да верујемо како ће сигнализам и надаље бити једна од важних одредница које именују српску духовност у међународним размерама.

На самим почецима сигнализма (крај пете деценије двадесетог века) стоји човек окренут будућности која се разастире плаветним планетама, како на кружним путањама Сунчевог система тако и у сањаним дубинама неухватљиве галаксије. Од краја пете деценије до почетка седамдесетих година – дакле, у периоду који је протекао у глобалној заокупљености космосом и космичким истраживањима – настале су главне књиге сигналистичке поезије Мирољуба Тодоровића, касније у нашој класификацији сврстане у *сцијентистичко песništво*. Астрална знаковитост ових збирки види се из њихових наслова: *Планета* (1965) и *Путовање у Звездалију* (1971). Низови песама у *Текстуму*, насталом тих година а објављеном 1981, имају ове називе: *Општи опис Звездалије*, *Химне звездаре* и *Светлост се у атоме настањује*. У тој деценији, кад су митске и бајковите космогонијске матрице замењиване научним, снажан цивилизацијски талас запљуснуо је сигналистичко стваралаштво, нашавши свој најпотпунији израз у сцијентистичкој поезији.

Стихови из ових књига показали су да научни језик, који се темељи на објашњивом и очекиваном, није у антагонизму према песничком језику, који је стално у знаку иновације, искорака и неочекиваног. Сцијентификовани искази при том нису бацили у сенку поетско, нити су светом поезије завладали стандарди, формализми, неизбежне стереотипије и рутина научног поступка. Посебно збирка *Планета* представља занимљив модел сигналистичке замене традиционално схваћеног песничког језика једним новим језиком, који се до тада сматрао непесничким. То се може лепо пратити увидом у текстуру појединих циклуса из ове књиге. Навешћемо, илустрације ради, почетак песме *Откривање* са стране 11. збирке *Планета*, који на први поглед не излазе из оквира класичног поступка:

*Први утисак био је
Да то није планета већ птица
Мала сребрна птица
Залутала у тамни наших глава...*

Као што је познато, у традиционалном поетском стваралаштву птица је један од најфреквентнијих симбола; његова семантичка носивост изузетно је богата. У најширем смислу, птица означава тежњу ка слободи и одвајању од многобројних задатости и ограничења људске егзистенције. У наведеним стиховима очито је настојање да се коришћењем ове симболике назначи човеков архетипски напор да савлада силе Земљине теже и отисне се у космичка пространства. Међутим, у наставку песме Тодоровићев поступак

се развија у знаку снажног дистанцирања у односу на почетне стихове, да би их у поенти директно негирао:

*Било је јасно да се не ради о птици
Већ о новој до тада непознатој планети наше галаксије.*

Дакле, песма *Откривање* може се читати као својеврстан оглед у коме се демонстрира поступак разградње традиционалног песничког исказа и његово преобраћање у неоавангардни текст.

Управо је увођење језика науке уместо "поетског" говора у традиционалном значењу омогућило ову демонстрацију и тако се на директан начин показала функционалност научног речника у песничком стварању.

Из наставка песме, који изостављамо због ограниченог простора, види се како се традиционални песнички говор не разара само увођењем научног вокабулара у исказ него, пре свега, коришћењем модела научне спознаје, инсистирањем на извођењу научно логичког закључка по свим правилима узрочно – последичног следа.

Овај занимљив амалгам поезије и науке Тодоровић је именовао синтагмом "песничка наука". Путовање, истраживање, рушење старих градња нових система, те основне компоненте савремене астрофизике, егзактних наука и космологије, као да су одувек биле и остале кључне полуге сигналистичког покрета. У структурама језика науке и језика поезије огледају се све оне "једначине неизвесности" читљиво изложене у микрофизици.

Богатству облика и форми сцијентистичког певања доприносе и песничке књиге других аутора који су се, уз утемељивача Тодоровића, бавили овом врстом сигналистичког стварања. На тој поетичкој линији су и књиге песама *Камичак за камен* (1967) и *Силикати цвета* (1973) Слободана Павићевића, које се у лексичкој равни и у приступу песничком предмету ослањају на сцијентистички поступак.

У *Силикатима цвета* Павићевић опева свет као јединство космичког и земаљског, телесног и духовног. Повремено, не напуштајући сцијентистички вокабулар, песник тематски посеже за најдревнијим предајама попут дистиха у коме оригинално варира четири кључна космогонијска елемента:

*Јер вода која није ватра не може бити ваздух
који није земља.*

Вода овде указује на изворишта егзистенцијалних могућности, што се донекле може рећи и за ваздух, па и земљу: она је један од првих облика материје или – како је Платон записао – "течност читаве верификације", што зрачи из целине овог певања. Али, вода није ватра, како каже песник, и поред тога што их повезују два сродна принципа. Вода и ватра су два сукобљена елемента који ће се, у крајњој инстанци, и поред сучељавања

прожети и сјединити, пошто небо, са својим ватреним моћима, симболизује оца, а земља мајку. Међутим, отац – небо у извесном смислу представља и плодотворну влажност кише која етеризацијом пада на земљу.

У Павићевићевом певању мајка – земља појављује се у улози универзалне родитељке и симболизује архетип неисцрпног твораштва. И поред негације на којој инсистира песник, универзална родитељка земља је, заједно са водом, оличење материје, док ваздух, небо и ватра представљају дух пред којим у сцијентистичкој песми стоје бројне могућности трансформације – било у акцију, било у контемплативни смирај песничког субјекта.

Још наглашеније присуство сцијентистичке поетике налазимо у стваралаштву Слободана Вукановића. Посебно у књизи *Звездано перје* (1975), Вукановић је начинио искорак како на предметном нивоу, тако и у равни поступка. Занимљиве пародичке примесе, које настају на споју сцијентистичког писма и специфичне црногорске митске традиције, илуструје циклус *Песник и телескоп*, настао – судећи према аутопоетичкој забелешци – јануара 1995, а објављен 1996. у Приштини. Ево шта је Вукановић видео као астроном и доживео као песник док је ноћима, "са Дурмитора и Проклетија, као риболовац хватао звезде":

*Магеланово царство
у Знаку Круга
у Знаку Квадрата
Троугла
Три велика царства
а онда Раздвајање Круга
Квадрата
Троугла
још три царства*

*деле се са три
па опет са три
множе се са десет
па опет са десет
разликују се
само да нису исти
да нису да нису да нису*

У овој песми, која и по својој структури призива обликотворни модел бајке, Вукановић користи бројеве уместо симбола. Посебно је упадљива употреба броја три, типичног за нашу усмену културу и народно песништво још од косовског циклуса. Можда и с реминесценцијама на неке актуелне расколе, овај број не појављује се као естетски и смисаони елемент сразмере и вредности, већ разградње. У архаичној свести број три је један од најчешћих бројева и никад не представља целину и склад, него почетак мноштва и могуће деобе ("само да нису исти"). И други бројеви код Вукановића имају значајну улогу у градацији, која се ефектно финализује поновљеном негацијом као симболом времена. Бројеви су овде средства мисаоне оријентације: више указују на везу између материје и психе него на бројно стање.

Наведено полазиште јасно показује да сигналисти усвајају базичне методолошке постулате науке као основу за својеврсно "прочишћење" поезије од свих оних сентименталистичких украса и романтичних заноса њеног говора у првој половини и средином XX века. Инаугуришући

научника у "модерног пророка", Тодоровић, очигледно, научној делатности даје поетске атрибуте, залажући се при том за њихово сједињавање, јер ће само тако створена "песничка наука" бити у стању да одговори на основна питања постојања човека и света. Он се залаже да ново песничко стварање усвоји "од науке њену строгост, а од поезије аналогију и смисао за ирационално", и тако се оспособи "да нам објашњава парадоксе материје и да разрешава тајну стварања".

Дакле, како из овог навода следи, само посредством "песничке науке" стваралац ће моћи да се приближи разрешењу кључних питања човекове одисеје у простору и времену. Важно је овде указати да поступак сцијентизације поезије сигналисти виде као двосмеран процес у коме се истовремено остварује и поетизација науке, чије се речи, црте, формуле, знаци и симболи у свом спиралном кретању саображавају према оном надреалном, трансцедентном и свему што лежи изван чулног искуства, као и теорије која може да одговори на изазове чулног искуства.

У време кад је традиционално песништво, са својим анахроним деветнаестовековним поетикама, изгледало недорасло пред новим недоумицама, сигналистичко залагање за "песничку науку" ваља разумети као пројекат темељне ревитализације поетског стварања пред ризицима могуће атрофије.

Имагинарним путовањем кроз звездане стазе, и стварним, по неистрошеној звезданој мапи нашег језика, истраживањима без краја, рушењем старих система и градњом нових, креативним експлозијама, отпорима и споровима с традиционалним и традиционалистичким, слободама и игривошћу, изненађењима и случајним спајањем песничких исказа, песништву је омогућено да досегне нове синтаксичне, ритмичке, интонацијске па и метричке нивое, а у срећнијим случајевима (у стваралаштву М. Тодоровића), и да изгради крхке али стварне мостове од садашњег ка будућем човеку.

Литература

- Вукановић Слободан: 1996, *Песник и телескоп*, "Стрмљења", Приштина, 4-5-6.
Деретић Јован: 1997, *Поетика српске књижевности*, Београд.
Павићевић Слободан: 1967, *Камичак за камен*, Крагујевац.
Павићевић Слободан: 1973, *Силикати цвета*, Београд.
Павловић Миливоје: 2002, *Авангарда, неоавангарда и сигнализам*, Београд.
Тодоровић Мирољуб: 1965, *Планета*, Ниш.
Цветковић Никола: 1993, *Књижевно – поетичке студије*, Београд.
Цветковић Никола – Павловић Миливоје: 2003, *Сигнализам*, "Сигнал" бр. 25-26-27, стр. 21.

COSMICAL IN SERBIAN LITERATURE'S NEOAVANGUARD

The presence of cosmical thematic in Serbian literature's neoavanguard was analyzed. The special attention has been paid to Miroljub Todorović, Slobodan Pavićević and Slobodan Vukanović.